

УДК 329:323

Назаренко С.І.

Харківський національний
університет імені В. Н. Каразіна

ПАРТІЙНА СИСТЕМА УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ЕФЕКТИВНОСТІ

Стаття присвячена особливостям процесу становлення партійної системи в Україні, ступеню їхнього впливу на суспільно-політичне життя. Звернена увага на феномен клонування політичних партій, який особливо виявляється під час виборчих змагань. Розглядається ефективність партій і партійної системи в цілому в умовах несформованого громадянського суспільства в Україні.

Ключові слова: партія, партійна система, теорія партійних систем, динаміка партійної системи, ефективність.

Назаренко С.И.

ПАРТИЙНАЯ СИСТЕМА УКРАИНЫ: ПРОБЛЕМЫ ЭФФЕКТИВНОСТИ

Статья посвящена особенностям процесса становления партийной системы в Украине, степени ее влияния на общественно-политическую жизнь. Обращается внимание на феномен клонирования политических партий, который особенно проявляется во время выборов. Рассматривается эффективность партий и партийной системы в целом в условиях несформированного гражданского общества в Украине.

Ключевые слова: партия, партийная система, теория партийных систем, динамика партийной системы, эффективность.

Nazarenko S.

PARTY SYSTEM OF UKRAINE: PROBLEMS OF EFFICIENCY

The article is devoted to the specifics of the party system formation process in Ukraine, the degree of its impact on social and political life. Attention is paid to the phenomenon of political parties cloning which is especially evident during elections. Efficiency of parties and party systems are considered as a whole in conditions of immature civil society in Ukraine.

Key words: party, party system, theory of party systems, dynamics of party system, efficiency.

Актуальність зазначеної проблеми полягає в тому, що функціонування партійної системи – один із основних чинників становлення демократичної політичної системи суспільства. Ефективність діяльності партійної системи сприяє укріпленню громадянського суспільства.

Теорія партійних систем бере свій початок із загальної теорії систем, основоположником якої був австрійський біолог Людвіг фон Берталанфі, і системного аналізу суспільства, початок якої пов'язаний із ім'ям Талкотта Парсонса, який зокрема, відводив політиці місце однієї з підсистем суспільства. Проте справжнім засновником сучасної тео-

рії партійних систем справедливо вважають М.Дюверже, який досліджував саме політичні партії та партійні системи. Він виділив такі проблеми теорії партійних систем: класифікація за кількісною ознакою (двопартійність, багатопартійність, однопартійність); зв'язок кількісного складу партійних систем з виборчою формулою; співвідношення однопартійної системи й демократії; кількість партій в системі та їхня коаліційна політика; партії та вибори; партії і представництво суспільної думки; партії і структура управління; партії та функції опозиції [1, с.117].

У партіології основними методами вивчення політичних партій є: історичний, порівняльний, спостереження, експеримент, соціологічний, статистичний, психологічний, метод аналогій тощо. Сьогодні пошире-

ні два підходи до аналізу. Перший – „макропідхід” – намагається охопити все розмаїття політ. партій, досліджує феномен партії з метою створення загальної теорії. Він був започаткований М. Дюверже, який прагнув окреслити риси загальної теорії партій, і розвинутий у дослідженні під керівництвом професора Південно-Західного університету США К.Джанди. Він перевіряв основні концептуальні припущення Дюверже на багатому емпіричному матеріалі, який охопив 158 партій з 10 культурно-географічних районів світу. Результати цього дослідження збагатили знання про партії і сприяють опрацюванню нових питань, зокрема питання про можливість побудувати універсальну теорію, яка б дозволяла описувати, пояснювати і передбачати еволюцію і поведінку партій у країнах з різною політ. культурою.

Другий підхід – прикладний, або „мікропідхід” – покликаний аналізувати партії як конкретних суб’єктів політ. процесу з конкретними параметрами простору і часу. Цей підхід допомагає партіям самоідентифікуватися, об’єктивно оцінити своє місце й можливості, щоб відіграти адекватну роль у становленні громадянського суспільства [2, с.250].

Слід зауважити, що на сьогодні поки що немає універсальної теорії партійних систем, а відтак політологи користуються при аналізі загальною й спеціальною теорією партійних систем. До загальних закономірностей цієї теорії відносяться: визначення партійної системи, її місця і функцій у суспільстві, умови формування двопартійних і багатопартійних систем, структура партійних систем, поняття центру, флангів, поляризованості партійної системи динаміка партійних систем тощо.

Д. Естон уточнив місце партійної системи у демократичному суспільстві. Згідно з його концепцією вона розташована на „вході” політичної системи суспільства, її головне завдання – сприймати сигнали оточуючого середовища, тобто громадянського суспільства, які виявляються в очікуваннях, мотиваціях, інтересах, перевагах ідеологічних установках, які надходять до політичної системи. У нестабільних демократіях партійна система може слугувати зняттям напруги у суспільстві шляхом перенесення політичної боротьби з вулиць у парламент.

У дослідженнях українських учених С. Базовкіна, А. Білоуса, І. Варзара, О. Гараня, А. Головка, В. Горбатенка, Л. Дунаєвої, В. Кременя, Т. Кресиної, Л. Кормич, Ю. Левенця, В. Литвина, М. Михальченка, І. Музики, Є. Перегуди, М. Примуша, Ф. Рудича,

С. Телешуна, М. Томенка, В. Шаповала, Д. Шелеста, В. Якушика та ін. аналізуються еволюція політичних партій і об’єднань, проблеми їхніх взаємодій в українському суспільстві, розвитку партійної системи в умовах формування правової держави тощо. Один із висновків аналізу, що місце партійної системи у суспільстві зумовлюється розташуванням партій між державою і суспільством, і передусім між правовою державою і громадянським суспільством.

Конкретизація проблем партійних систем зумовлюється соціально-політичними, економічними та іншими процесами у суспільстві. До них відносяться: історичний період, який переживає країна (мирний, воєнний, революційний і т. ін.); період економічного циклу (підйом, рецесія, криза), період політичного циклу (президентські, парламентські вибори, між виборний період, формування уряду), інші політичні події (урядова криза, гострі парламентські дебати, референдум, протестні мітинги та демонстрації тощо). Інакше кажучи, партійна система є залежною перемінною і визначається станом політичної системи, її інститутів, виборчою формулою, активністю членів партій і виборців, загальним станом соціуму. Водночас партійна система є своєрідним індикатором стану суспільства і може свідчити про його розкол або консенсус, солідарність або атомізованість, стабільність або нестабільність.

Чи всі партії беруть активну участь у політиці? Адже є партії, які діють, але не зареєстровані, і навпаки, зареєстровані, але не діють; є такі партії, що беруть участь у виборах, але не проходять у парламент, не утворюють уряд і т.д. Теоретиків політики передусім цікавлять партії, представники яких пройшли у парламент. Отже, сукупність парламентських партій даної країни, з їхніми взаємозв’язками і взаємовідносинами, їх взаємним розташуванням із урахуванням політичної ваги кожної партії має назву партійної системи.

Нинішня ситуація в Україні характеризується тим, що бізнес-інтереси й адміністративні інтереси фактично збігаються. Увесь великий бізнес тісно пов’язаний із владою, і його виникнення стало можливим винятком завдяки статусу й зв’язкам у регіональній системі влади. Сформована на цей час в Україні багатопартійна політична система є, як відомо, оптимальним результатом побудови системи відносин у політичній і економічній еліті при даній системі організації державної влади. Проте, є ще ряд факторів,

які кумулятивно впливають на специфіку української партійної системи.

На сучасний розвиток політичних партій і партійної системи в Україні впливають такі фактори, як слабкість громадянського суспільства, відсутність соціальних груп зі своїми сформованими стабільними інтересами, нерозвиненість приватної власності, що становить фундамент незалежності індивідів від держави тощо. Ці фактори призвели до того, що сучасні українські партії представляють досить аморфне утворення. Функціональне навантаження партій в українській політичній системі залишається невисоким. Ні одна з типових для зрілої демократії функцій не виконується певною мірою.

Проблема визначення ефективності – одна з найскладніших. Згідно із західною традицією, це показник, який дозволяє співвіднести значущість отриманого результату з із кількістю витрачених на нього ресурсів і часу. Ефективність людських дій розуміють як відбиток ідеальних форм, заданих як моделі й покликаних реалізуватися в оточуючій дійсності через волю людини.

Східна філософська традиція інакше тлумачить цей термін. Китайські філософи виходять з того, які умови потрібні для отримання ефекту: справа не в тому, щоби безпосередньо досягати результату як заздалегідь поставленої мети, а в тому, щоби поступово створити умови для його досягнення.

Виходячи із західного розуміння ефективності (це показник того, як співвідноситься отриманий результат із кількістю витрачених на нього ресурсів і часу), партії ставлять собі за мету перемогу на виборах. Така постановка мети відсуває на другий план реалізацію їх однією з основних функцій – агрегації інтересів, які розглядаються лише як засіб боротьби за місця в парламенті. Таким чином, партії відмовляються від їхньої власності інституціоналізування – вираження інтересів громадян – і первісно будують свою діяльність, виходячи з вимог конкурентного виживання. Це визначає непостійність діяльності партій у політичній системі.

Якщо ж партія розглядає свою ефективність свою ефективність у рамках східної традиції, прагне презентувати інтереси суспільних груп, її діяльність не спрямована в першу чергу на досягнення участі в роботі парламенту, то за таких цілей партія не може перемогти на виборах.

Сконцентрованість більшості партій на методах боротьби за голоси виборців залишає поза увагою інтереси тих, хто їх обрав.

Ті системи, де основний наголос робиться на виборчих технологіях (у тому числі на методах включення в програмні виступи гасел, які не відповідають ідеології партії), є не ефективними, оскільки основна увага сконцентрована на самих партіях, а не на суспільстві.

Тому необхідно вивчати не тільки результати парламентських виборів, а й методи конкурентної боротьби за голоси партій. Чим більше партії концентрують свою увагу на популістських гаслах, не підкріплених реальними діями у формуванні політичного курсу, тим більша вірогідність того, що конфлікт розподілу цінностей не буде вирішений ефективно, а отже, й сама партійна система буде визнана не дійсною.

Загальне зниження ролі партій і партійних систем викликано тим, що збільшується роль ЗМІ, особливо електронних, підвищується роль у виборчих кампаніях і роботі з виборцями мережі Інтернету, перехоплюються функції партії іншими групами тиску (соціальні рухи, громадські ініціативи, лобісти, мафія тощо), знижується роль партійної преси). Крім того, ефективність партійної системи знижується через збільшення використання різноманітних виборчих технологій, а відтак знижується роль партійного апарату на виборах (він поступається місцем найнятим незалежним експертам).

Докорінна трансформація політичної системи, що відбувається в Україні, поставила на порядок денний низку проблем, передусім, становлення партійної системи та дієздатних політичних партій.

Партійна система України перебуває у стані становлення. Як зазначає Е. Пуфлер, „політичним партіям України ще треба звести свою легітимність, одержати підтримку виборців. Зараз же, по суті, неможливо визначити, кого саме, які сили, групи, категорії населення ці партії представляють. Для них характерні мало чисельність, слабкість організаційної структури, невизначеність і аморфність соціальної бази, відсутність чітко сформульованих позитивних програм та ідейно-політичних платформ. За усіма цими показниками майже всі вони є лише прото-партіями, а не партіями у справжньому розумінні цього поняття” [3, с.11].

В Україні високими темпами іде процес партійного розмноження й клонування. В 1990 р. була зареєстрована перша політична партія „Українська республіканська партія” (05.11.1999 р.). А у 1997 р. – їх було вже 37. Саме у цьому році було здійснено перехід від мажоритарної до змішаної системи вибо-

рів народних депутатів. Вимоги для реєстрації на той час були мінімальні і представники парламентських політичних сил небезпідставно непокоїлись, що нова виборча система стане додатковим стимулом для появи псевдо партій. У квітні 2001 р. був прийнятий закон „Про політичні партії України”, який висунув більш жорсткі умови для створення та реєстрації партій. Але вже на той момент партій уже нараховувалося близько 100. Проте процес кількісного збільшення партій не припинявся, у березні 2005 р. їхня кількість сягнула 124, а у грудні 2008 р. – 160, у липні 2009 – 172, на сьогодні їх уже 204. Доречним буде зауважити, що згідно з положенням вищезгаданого закону декілька десятків партій можуть припинити своє існування через неучасть упродовж десяти років у виборчих кампаніях. І це має статися саме у 2011 р. При цьому, зазначимо, кожна п’ята партія є, так би мовити, „мертвонародженою”, тобто вона насправді не займається політичною діяльністю згідно зі своєю програмою та уставом. Так, Ліберальна партія України (лідер – Петро Циганко, який очолив партію після В. Щербаня) не виявляє ніякої активності та навіть не оновлює дані про себе в інформаційному просторі; Ліберально-демократична партія (голова – Ігор Душин), Українська партія (голова – Олег Олійник) та інші – теж не виявляють політичної активності, а отже, складається враження, що вони утворювалися як спеціальні. Цікаво, що на виборах до Верховної Ради 2002 р. на лівому фланзі змагалися три комуністичні партії – Комуністична партія України, Комуністична партія робітників і селян і Комуністична партія (оновлена). При цьому було зрозумілим, що комуністи Петра Симоненка пройдуть до Верховної Ради, але завдяки „клонам” їх представництво стане нижчим (що й відбулося).

Організації, що претендують на роль політичних партій, але не мають реальної організаційної структури, соціальної бази, програмних цілей, такі собі квазіпартії – досить поширене явище сучасного політичного життя в Україні. До таких, зокрема, на різних етапах розвитку відносяться „Політична партія „За красиву Україну””, „Політична партія „Красива Україна””, „Партія свідомості Третього Тисячоліття”, „Партія „Світло зі Сходу”” і „Політична партія „Русь Єдина”” і „Політична партія „Єдина Київська Русь””, „Партія інтелігенції України” і „Партія комуністів (більшовиків) України”, а також багато інших партій, які спекулюють на на-

звах вже існуючих партій, використовуючи їхній бренд.

Ще один аналогічний приклад: на проти-вагу партії „Жінки за майбутнє” був зареєстрований блок-клон „Жінки за майбутнє дітей”. Але сама подібна технологія в Україні була започаткована ще Народним Рухом України (заснований у 1993 році В’ячеславом Чорновілом), яких до парламентських виборів 2002 р. стало вже чотири.

Формування багатопартійності пов’язане з комплексом політичних, соціально-економічних та ідеологічних причин. Принциповим є сам процес демократизації, становлення громадянського суспільства, важливим інститутом якого є партії.

Однак українські партії, як це відзначає М. Примуш, не є організаціями, які виростили з надр громадянського суспільства. Вони тяжіють до адміністративно-господарських груп, які тиснуть на виконавчу владу, але не через парламент. У даний період низка партій функціонують як певні бізнес-проекти у вигляді об’єднань груп, створених із залученням бюрократичного апарату для розв’язання своїх проблем, лобіювання власних інтересів, а не для розробки і впровадження стратегічних концепцій розвитку українського суспільства [4, с.51].

Партії набувають навичок функціонування як у структурах громадянського суспільства, так і в органах державної влади. Крім того, формування партійної системи відбувається паралельно зі становленням державності. У зв’язку з цим питанням про форми державного устрою і правління, зовнішньо-економічні та політичні зв’язки, шляхи і напрямки реформування політичної системи та економіки є найбільш дискусійними.

У партій та їх лідерів відсутні чіткі уявлення щодо оптимального для даних умов політичного курсу та шляхів його реалізації через державно-владну діяльність.

Нові інституціональні правила політичної боротьби, які були прописані у законі № 2222 від 08.12.2004 р., визначили післявиборчі ролі гравців на політичному полі. Право формувати коаліцію та уряд отримала партія, за яку було віддано більшість голосів на виборах. Оскільки внаслідок виборів 2006 р. жодна з них не отримала мандату більшості (тобто 50% +1) у Верховній Раді, то її структурування відбувалося під впливом латентних коаліційних стратегій і торгів.

Низький рівень довіри до партій України з боку населення – можна стверджувати, є постійним явищем для незалежної України. Так, кожному виборцеві, який довіряє парті-

ям в Україні (16%), відповідають чотири, хто їм не довіряє повністю або частково (68%). Дані показники висвітлюють, як зазначає І. Поліщук, велику проблему делегування права представництва своїх інтересів тим структурам, до яких немає довіри. Причини такої недовіри – в тому, що виборці не бачать у партіях виразників своїх інтересів. Більшість громадян вважає, що політичні партії обслуговують інтереси фінансових та бізнесових структур (54%) та/або партійних лідерів (43%) чи то державної влади (28%). І лише 14 % респондентів вважають, що політичні партії корисні, бо турбуються про їхні інтереси [5, с. 246].

Ефективність партійної системи визначається на двох рівнях аналізу:

1) вивчення відповідності між вимогами громадян на вході у систему і політичними рішеннями на виході;

2) дослідження швидкості реакції партій на вимоги, пов'язані з появою нових цінностей.

Критеріями ефективності функціонування партійних систем є:

1) швидкість розв'язання суспільних конфліктів, показник – кількість критичних ситуацій у соціально-економічній сфері;

2) точність прийнятих рішень; показник – ступінь довіри виборців до партії, що виражена у процентах голосів, отриманих нею на виборах, електоральна підтримка і т.д.

Сучасний стан ефективності партійної системи можна оцінювати швидше низько

рівня. Вищезазвані критерії не є остаточними, їх можна доповнювати виходячи з результатів діяльності партій у суспільстві, у законодавчому органі та виконанні ними основних завдань як посередників між громадянським суспільством та владою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дюверже М. Политические партии / М. Дюверже – М.: Парадигма, 2005. – 117 с.
2. Політологічний енциклопедичний словник: [за ред. В.Бабкіна, Ю. Шемшученка]. – К.: Генеза, 1997. – 400 с.
3. Пуфлер Е.Ф. Партійна система сучасної України: сутність, тенденції подальшої трансформації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец.23.00.02 / Е.Ф.Пуфлер. – К., 1998. – 19 с.
4. Примуш М. В. Політичні патії: історія та теорія / М.В. Примуш. – К.: Професіонал, 2008. – 409 с.
5. Поліщук І.О. Еволюція культури політичних виборів в Україні / І.О. Поліщук. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2008. – 352 с.